

PROBLEMS OF ETHNOCULTURAL PROCESSES IN THE CARPATHIAN-DANUBE BASIN BETWEEN THE 1st CENT. B. C. AND A. D. 3d CENT.

Ethnocultural processes that occurred in the Carpathian-Danube basin between the 1st BC cent. and A. D. 3d cent. were determining factors of the socio-political development of the area. Consisting of joints of different-ethnic massifs at different socio-economic levels, this territory since ancient times attracted the migration flows from south, west and east. It created rather a mixed mosaic of cultures, the North-African, Keltic and Illiric ethnoses being their dominating elements. The forced inclusion of different tribes of the area to the structure of the Roman state was of great significance for acceleration of their socio-economic development. Campaigns of Getae-Dacians, Daco-Roman wars, migration of Sarmatian tribes of Yazygs and Roksolans to the Carpathian-Danube lands, invasion of German tribes caused essential political and economic changes. Formation of the Dacia province was followed by comparative stabilization of position of the Carpathian-Danube area broken later on by the Marcomannian wars (167-180 years). The ethnopolitical processes promoted the formation of large cultural regions early in the 3th century: Kostobokian (culture of the Carpathian barrows), Dacian (free Dacians), Sarmatian (Yazygo-Roksolanian) and Roman (the Dacia province). Evacuation of the Dacia province in 274 and then Hunnian invasion at the close of the 4th cent. caused disintegration of the cultural regions of the Area. The Kostobokian and partially Dacian regions were found at periphery of these events. Since the antiquities of the 5th century are scantily explored, their development in the period of the Great migration of peoples is elucidated insufficiently.

Одержано 16.02.90

РОКСОЛАНИ

(пошук археологічних відповідностей)

О. В. Симоненко

Розглядається група сарматських поховань II—I ст. до н. е., що відзначається географічною і типологічною компактністю (концентрація на лівому березі Дніпра, єдиний тип поховальної споруди, північна з відхиленнями орієнтація, певне розміщення та сталий склад інвентаря). Відповідно з даними античних авторів пропонується ототожнення населення, що залишило ці пам'ятки, з роксоланами. Спорідненість цієї групи з подібними пам'ятками Нижнього Дону окреслює територію, що її займали роксолани в II—I ст. до н. е.

Стало, мабуть, традиційним починати будь-яку роботу по сарматах Північного Причорномор'я зауваженням про нез'ясованість питання часу та характеру їх просування на цю територію. Спроби розв'язати його тривають багато років, починаючи з поглядів М. І. Ростовцева і закінчуючи полемікою, що розгорнулася зараз¹.

¹ *Смирнов К. Ф.* Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии.— М., 1984.— 182 с.; *Костенко В. И.* Раннесарматский период в истории Северного Причерноморья // ДСП.— Днепропетровск, 1982.— С. 69—75; *Максименко В. Е.* К вопросу о времени установления политического господства сарматов в Северном Причерноморье // Международные отношения в бассейне Черного моря в древности и средние века.— Ростов-на-Дону, 1986.— С. 36—43; *Полин С. В.* Появление сарматов в Северном Причерноморье по археологическим данным // Хозяйство и культура доклассовых и раннеклассовых обществ.— М., 1986.— С. 116, 117; *Симоненко А. В.* Проникновение сарматов в Северное Причерноморье (о «раннесарматских» погребениях Украины) // Проблемы археологии степной Евразии.— Кемерово, 1987.— Ч. 2.— С. 121—124; *Полин С. В., Симоненко А. В.* «Раннесарматские» погребения Северного Причерноморья // Исследования по археологии Поднепровья.— Днепропетровск, 1990.— С. 76—95.

Усі дослідники одностайно пов'язують початок проникнення сарматів у степи за Доном з роксоланами, виходячи з даних писемних джерел. Починаючи з II ст. до н. е. і аж до II ст. н. е. роксолани є одним з племен, що їх впевнено локалізують у Причорноморському степу античні автори від Страбона до Елія Спартіана.

Які ж саме пам'ятки можна ототожнювати з роксоланами? Це питання вперше порушив К. Ф. Смірнов², який вважав роксоланськими так звані діагональні поховання, хоча згодом переглянув свою думку³. Від цього часу фактично не було спроб пов'язати з роксоланами ті або інші типи сарматських поховань, якщо не враховувати невдалої думки С. Моринця про належність роксоланам Подунав'я могил з крейдяною підсіпкою дна⁴ і точки зору Д. О. Мачинського про те, що роксолани — взагалі не сармати⁵.

Треба зауважити, що ототожнення будь-якого етносу з певними археологічними пам'ятками вимагає розгляду всіх наявних археологічних матеріалів саме як взаємопов'язаного комплексу⁶. Щодо сарматів, то тут треба враховувати ще й дані писемних джерел, які, на щастя, дійшли до нас. Спробувати виділити те чи інше сарматське плем'я або племенне об'єднання лише на підставі якоїсь одної археологічної ознаки або тільки за писемними джерелами — справа, як показав час, безнадійна. Саме за рахунок комплексного підходу до матеріалу Б. А. Раєву⁷ і А. С. Скрипкину⁸ вдалося виділити пам'ятки алан, а В. Б. Виноградову⁹ й І. І. Марченку¹⁰ — сираків.

До останнього часу сарматські пам'ятки Північного Причорномор'я не розглядалися під цим кутом зору. Спираючись виключно на повідомлення античних авторів, дослідники вважали всі ранньосарматські пам'ятки цієї території роксоланськими¹¹, дещо розгублюючись щодо ототожнювання з тим чи іншим племенем більш пізніх пам'яток. Цікава спроба була зроблена Д. О. Мачинським¹², який (знову ж таки спираючись більше на писемні джерела) намагався простежити шлях на захід аорсів. Неодноразово порушував питання зв'язку деяких сарматських пам'яток Північного Причорномор'я з пересуванням тих або інших сарматських племен М. Б. Шукін¹³. Зовсім недавно автором¹⁴ на підставі аналізу археологічних пам'яток і писемних джерел було запропоновано ототожнення деяких сарматських поховань Північного Причорномор'я з аорсами.

² Смирнов К. Ф. О погребениях роксолан // ВДИ.— 1948.— № 1.— С. 213—219.

³ Смирнов К. Ф. Курганы у сел Иловатка и Политотдельское // МИА.— 1959.— № 60.— С. 319.

⁴ Моринц С. Некоторые вопросы истории сарматского населения в Молдове и Мунтении в связи с фокшанским погребением // Дасія.— 1959.— № 3.— С. 465.

⁵ Мачинский Д. А. Некоторые проблемы этнографии восточноевропейских степей во II в. до н. э.— I в. н. э. // АСГЭ.— 1974.— Вып. 16.— С. 122—132.

⁶ Мошкова М. Г. К вопросу о катакомбных погребальных сооружениях как специфическом этническом определителе // История и культура сарматов.— Саратов, 1983.— С. 20.

⁷ Raev Boris A. Roman Imports in the Lower Don Basin // BAR International series.— Oxford.— 1986.— P. 69.

⁸ Скрипкин А. С. Азиатская Сарматия: проблемы истории и культуры // Проблемы сарматской археологии и истории.— Азов, 1988.— С. 127, 128.

⁹ Виноградов В. Б. Сиракский союз племен на Северном Кавказе // СА.— 1965.— № 1.— С. 118, 119.

¹⁰ Марченко И. И. Проблемы этнической истории сиракского союза в Прикубанье // Проблемы археологии и этнографии Северного Кавказа.— Краснодар, 1988.— С. 68 и сл.

¹¹ Смирнов К. Ф. Сарматы...— С. 121.

¹² Мачинский Д. А. Указ. соч.— С. 131.

¹³ Шукін М. Б. Царство Фарзоя. Эпизод из истории Северного Причерноморья // СГЭ.— 1982.— Вып. 47.— С. 35 и сл.; Шукін М. Б. На западных границах Сарматии: некоторые проблемы и задачи исследования // Кочевники евразийских степей и античный мир.— Новочеркасск, 1989.— С. 43—44; Шукін М. Б. Сарматы на землях к западу от Днепра и некоторые события I в. в Центральной и Восточной Европе // СА.— 1989.— № 1.— С. 73 и сл.

¹⁴ Симоненко А. В. Фарзой и Инисмей — аорсы или аланы? // ВДИ.— 1992.— № 3. (в друці).

Повертаючись до роксолан, перш за все, зупинимося на деяких поглядах Д. О. Мачинського щодо цієї проблеми. Дослідник, спираючись на текст Страбона (II, 4, 7; VII, 2, 4; VIII, 4, 7), вважає, що роксолани не були сарматами. Підставою для цього, на його думку, є те, що Страбон жодного разу не причислює їх до останніх¹⁵. Знову, як і в попередній праці, присвяченій сарматам¹⁶, Д. О. Мачинський оперує виключно писемними джерелами. Велика повага, з якою я (гадаю, не один) ставлюсь до цього дослідника, не позбавляє, однак, необхідності нагадати, що це питання не може бути вирішено тільки на підставі аналізу якоїсь однієї категорії джерел, і археологічні пам'ятки мають тут першорядне значення. Щодо свідчень античних авторів, то, по-перше, не слід, мабуть, ще раз закликати до критичного ставлення до них. По-друге, аналіз Д. О. Мачинського дещо не коректний. Спробую довести це.

Один з найважливіших аргументів на користь своєї думки Д. О. Мачинський вбачає в такому пасажі Страбона: «За Борисфеном же мешкають роксолани, останні з відомих скіфів... На південь від них і мешкаючі вище Меотіди савромати і скіфи до східних скіфів» (II, 4, 7). Дослідник бачить (і пропонує побачити й нам) «чітке протиставлення роксолан однієї з груп сарматів — савроматів»¹⁷. На перший погляд це так. Але далі з тексту Страбона видно, що він використовує термін «скіфи» як визначення кочовиків взагалі. Та й сам Д. О. Мачинський підкреслює це кількома рядками нижче. Проте, щоб вийти з суперечності, він одразу ж починає конструювати довільні припущення, ніби-то Страбон таким чином хотів вказати на східне походження роксолан або на їхні союзні стосунки зі скіфами¹⁸. Дотепно, але дуже ускладнено і мало реально. Я вбачаю в цьому пасажі лише одне — вільне поводження Страбона з термінами (що, до речі, не є ні для кого відкриттям). Дуже сумнівно (це виходить з усієї праці Страбона), що він був таким уже фахівцем з питань етнографії кочовиків. Уважний аналіз цього пасажу приводить до такої думки — адже відомо, що за часів Страбона (і навіть на півтора століття раніше) ніякі скіфи не мешкали «вище (тобто на схід або північний схід—О. С.) Меотіди» поруч із савроматами, яких уже там теж не було. Скоріш за все, «скіфи» Страбона, до яких він відносить і роксолан,— це одна з його назв кочовиків. На той час і на цій території це були тільки сармати.

Складніше з іншим уривком (VII, 3, 17), що його залучає до своєї аргументації Д. О. Мачинський. В ньому йдеться про кілька угруповань бастарнів, серед яких «найпівнічніші... звуться роксоланами». Дослідник робить висновок, що це свідчить про існуючий союз між першими та другими, хоча і йому включення Страбоном кочовиків-роксолан до бастарнів здається дивним¹⁹. Тут знову ж таки треба уважніше поставитись до тексту. Страбон перераховує угруповання бастарнів: «...деякі з них (бастарнів — О. С.) звуться атмонами та сідонами, ті, що зайняли острів Певку на Істрі,— певкінами, а найбільш північні, що займають рівнини між Танаїсом та Борисфеном, звуться роксоланами». Дійсно, місце складне для однозначного тлумачення. Але, виходячи з того, що бастарни ніколи і ніким не включалися до іраномовних народів, а роксолани (за тим же хоча б Страбоном) — «скіфи», немає підстав безоглядно вірити наведеному уривку. Мабуть, тут таки «обмовка» (Д. М.) Страбона, бачити яку чогось не хоче Д. О. Мачинський. Не виключена і така кон'єктура: «а найбільш північні [племена] (тобто вже не бастарни, перелік іде далі — О. С.), що займають

¹⁵ Мачинский Д. А. Указ. соч.— С. 126.

¹⁶ Мачинский Д. А. О времени первого активного выступления сарматов в Поднепровье по данным античных письменных свидетельств // АСГЭ.— 1971.— Вып. 13.— С. 30—54.

¹⁷ Мачинский Д. А. Некоторые проблемы...— С. 126.

¹⁸ Там же.

¹⁹ Там же.

рівнини між Танаїсом та Борисфеном, зветься роксоланами». Не треба забувати, що ми маємо справу не з оригіналом тексту, і подібні непорозуміння його слід співставляти з наявною археологічною картиною, а не підганяти її під текст. Щодо декрету на честь Діофанта, де роксолани (за текстом — ревксінали) теж не зветься сарматами, то він, як і дані Плінія, може свідчити не обов'язково про протиставлення перших другим, а про обізнаність авторів у подіях та їхніх учасниках, про деталізування даних. До речі, Пліній і алан не називає сарматами, але думка про тотожність цих назв у жодного з дослідників не викликає сумніву.

Звертаючись до античних джерел, не можна проминути недвозначне повідомлення Тацита: «...роксолани, народ сарматського племені...» (I, 79). Але ця фраза чомусь недовподоби Д. О. Мачинському (авжеж, вона іде в розріз з його теорією!), і він вдається до міркувань, мовляв, для Тацита було властиво надто розширене розуміння терміна «сармати»²⁰ і т. ін. Можна запитати — чому ми повинні менш довіряти професійному хроністові Тациту, точність свідчень якого підтверджується неодноразово, аніж географу-компіляторів Страбону, в роботі якого чимало плутанини? Проте, це вже питання з розряду риторичних.

Хто ж такі, за Д. О. Мачинським, роксолани? Він розглядає їх, як зовсім нове явище на етнокарті Північного Причорномор'я, споріднене з аланами, а через них — з масагетсько-середньоазіатським середовищем, та різко відмінне від сарматів. В останніх дослідник вбачає язигів та аорсів.

Слід сказати, що Д. О. Мачинський правий у деякій частині своїх міркувань. Так, дійсно, роксолани були зовсім новим явищем у північнопонтійських степах, бо це перше із сарматських племен, яке з'явилося в колишній Скіфії, а не тому, що відрізнялися від якихось сарматів, які ніби мешкали тут раніше. Останнє твердження Д. О. Мачинський виводить із своєї гіпотези про проникнення сарматів у Скіфію наприкінці IV ст. до н. е.²¹, але вона не визнана більшістю фахівців перш за все тому, що зовсім не підтверджується археологічно. Так, дійсно, алани своїм походженням пов'язані з азіатським середовищем²², але зв'язок їх з роксоланами — справа спірна. Єдине, що можна сказати — роксолани таки пов'язані з азіатською Сарматією, але як частина прохорівської культури, що сформувалася саме там. Свого часу К. Ф. Смирнов недвозначно негативно поставився до точки зору Д. О. Мачинського²³. Приєднуючись до першого, я мав намір показати, що писемні джерела, які аналізував Д. О. Мачинський, не є безперечним доказом несарматської етнічної належності роксолан.

Розглянемо цікаву групу пам'яток, датованих часом, до якого відносяться найраніші історичні відомості про роксолан (повні звітні дані зараз готуються до друку). Більшість з них досліджена за останні роки на півдні України експедиціями під керівництвом В. В. Отрощенко, А. І. Кубишева, Г. Л. Євдокимова²⁴ та автора і ще не введена до наукового обігу.

Як і всі відомі науці ранньосарматські пам'ятки Північного Причорномор'я²⁵, ці могили розташовані в степу Лівобережжя Дніпра (за винятком поховання біля с. Львова, яке знаходиться неподалік від його правого берега). Проте вони являють компакту за обрядом та інвентарем групу, що становить 50% від усіх пам'яток (22 з 44).

²⁰ Там же. — С. 127.

²¹ Мачинский Д. А. О времени... — С. 46—54.

²² Раев Б. А. Пазырык и Хохлач — некоторые параллели // Скифо-сибирский мир. — Кемерово, 1984. — С. 133 сл.

²³ Смирнов К. Ф. Сарматы... — С. 121.

²⁴ Висловлюю щирю подяку колегам за дозвіл використати матеріали.

²⁵ Щодо їх загальної кількості і віднесення тих або інших пам'яток до ранньосарматських існують різні точки зору. Нещодавно вони були розглянуті мною та С. В. Поліним (див. виноску 1). Дискусійність поглядів К. Ф. Смирнова та В. І. Костенка на деякі поховання змушує оперувати в роботі тільки тими пам'ятками, дата і сарматська культурна належність яких може бути доведена.

Усі ці поховання впускні в кургани більш ранніх часів. Виняток становить поховання біля с. Бабиного, досліджене на поселенні зрубного часу, воно містилося в заповненні житла. Чи був над ним насип — впевнено сказати не можна. Поховання розташовані переважно в центрі насипу (7) та в північному і північно-західному секторах (7), три — в східному секторі (місцерозташування чотирьох поховань не зафіксовано). Поховальні споруди переважно одного типу — прямокутна, відносно вузька яма (11), дві ями трапецієподібні в плані. У восьми похованнях контури поховальної споруди простежити не вдалося, але польовий досвід підказує, що найчастіше це була та ж таки прямокутна яма. Тільки в двох випадках могили було перекрито кам'яними брилами (Львове, Василівка). Це неважко пояснити розташуванням поховань на плато дніпровських берегів поряд з великими виходами вапняку. Можливо, через те, що решта поховань знаходилась дуже близько до поверхні кургану, їхнє дерев'яне перекриття не збереглося. Проте, в заповненні деяких з них зустрічалися рештки зотлілого дерева. Через погану збереженість могил інші деталі ритуалу простежувались слабо. Так, рештки якоїсь рослинної (білуватий тлін), або органічної (коричневий тлін) підстилки зафіксовано в похованнях біля Громівки та Виноградного, крейдою була посиплена долівка могили біля Сергіївки. В тій-таки Сергіївці та В. Білозерці небіжчика було покладено в ґратчасту труну.

Дуже сталим у цій групі є поховальний звичай — тілопокладення на спині в простягнутому положенні, головою на північ з відхиленнями. Одного разу рука небіжчика знаходилась на грудях, двічі — на тазі, в одному випадку було схрещено ноги.

Практично половина (10 з 22) могил супроводжувалася кістками візці (ця кількість може бути і більшою, адже частини деяких могил, де могла міститися супроводжуюча їжа, зруйновані). Переважає розташування їх біля верхньої частини тіла небіжчика (7 випадків), двічі кістки візці містились у ногах, одного разу (Львове) — в мисці.

Всі поховання супроводжувались інвентарем. Значне місце в ньому посідає зброя. Знайдено 6 мечів та 6 вістер списів, в двох могилах — вістря стріл. Широко репрезентована кераміка — ліпна (12 випадків), дещо рідше гончарна (5 випадків). Однією з численних категорій знахідок є фібули (13 випадків). У п'яти могилах знайдено намисто, в чотирьох — люстерка та різні прикраси (браслети, скроневе кільце). Поодинокі знахідки курильниць, точил, пряжок. Як правило, поховання належать рядовим кочовикам, і склад інвентаря обмежується однією-двома посудинами, мечем, фібулою або люстерком. Виняток становить поховання біля с. Соколового²⁶. Його супроводжували античні бальзамарії та глек, курильниці, фібула-брошка із зображенням вершника, бронзове люстро, золота сережка та багатий набір намистин. Певно, поховання належало шляхетній сарматці.

Інвентар — переважно навколо верхньої частини тіла небіжчика (12 випадків), розташування його в ногах зафіксовано в 5 випадках. Цікаво, що обидві миски, знайдені в цій групі, було покладено на певному місці — біля стегна небіжчика. Мечі лежали в більшості випадків праворуч вздовж стегна або руки, одного разу — ліворуч. Наконечники списів розташовувалися звичайно ліворуч біля черепа, а в Олександрівську їх було вбито в долівку могили знову ж таки в головах. Фібули практично завжди лежали на лівому рамені або на лівому боці грудей (куди, можливо, сповзли пізніше).

В групі репрезентовані і чоловічі (14), і жіночі (7) поховання, причому, як видно, перші переважають.

Конструкція поховальних споруд у цій групі типова для сарматів на всіх територіях, де вони мешкали. Це, як вже йшлося, відносно вузька яма під прямокутної форми. Спорадично зустрічаючись ще в

²⁶ Костенко В. И. Сарматы в междуречье Орели и Самары // Курганные древности степного Поднепровья.— Днепропетровск, 1979.— С. 125—126.

IV—III ст. до н. е., цей тип могили в III—II ст. до н. е. вже виходить на третє місце за кількістю²⁷. Він існує і в більш пізні часи, аж до пізньосарматського, коли поступається місцем камерним могилам. Цікавою особливістю цієї групи є ґратчасті труни. Це єдиний зразок на все Північне Причорномор'я — пізніше вони не зустрічаються. Тому не дивно, що аналогії їм відомі серед прохорівських старожитностей III—II ст. до н. е.²⁸ Зауважимо, що наведені дати визначені свого часу М. Г. Мошковою, яка вважала II ст. до н. е. *terminem post quem* для прохорівської культури. Нині доведено, що деякі діагностичні типи речей існують аж до рубежу н. е.²⁹ Тому не виключена верхня дата наведених аналогій не тільки II, а і I ст. до н. е.

Однією з важливих особливостей розглядуваної групи пам'яток є орієнтація небіжчика в північному секторі. Загальновідомо, що найбільш поширеною орієнтацією на всіх територіях розповсюдження ранньосарматської культури була південна (з відхиленнями). Вона побутувала і в середньосарматський час, лише в пізньосарматський поступово змінюючись на північну (це стосується Донських та Поволзьких степів, в Північному Причорномор'ї вже з I ст. н. е. співіснують поховання з південною і північною орієнтацією, кількісно майже дорівнюючи одне одному). Очевидно, перед нами якимось зовсім нове явище в розвитку ранньосарматської культури. Єдина група пам'яток, з якою можна співставити розглядувані, — це поховання III—I ст. до н. е. в пониззі Дону, нещодавно виділені В. П. Глебовим³⁰. І там північна орієнтація є стійкою ознакою, що виділяє цю групу (близько 20 поховань) серед маси південно орієнтованих синхронних могил.

Зближують ці дві групи і ще деякі риси поховального звичаю. Це покладення супутньої їжі частіше в головах могили (в синхронних південно орієнтованих могилах Дону та Волги — частіше в ногах); розташування супроводжуючого інвентаря теж переважно в головах, хоча в обох групах є незначний відсоток розташування речей — найчастіше глеків — і в ногах). На все це звернув увагу В. П. Глебов, цілком слушно пов'язуючи ці дві групи пам'яток.

Хронологія пам'яток, що розглядаються, визначається досить чітко. Так, III ст. до н. е. датує поховання з В. Білозерки І. П. Савовський³¹. Мабуть, не слід так безапеляційно звужувати дату цієї могили — в ній, крім меча, нічого не було. Дещо обережніше писав про неї К. Ф. Смирнов, не виключаючи і більш пізню дату — II ст. до н. е.³² (вже йшлося, що зараз вона розширена до I ст. до н. е.). Однак ряд морфологічних ознак меча — широко розведені гілки наверх, тонке пласке перехрестя, витончені пропорції клинка — властиві саме найпізнішим (II—I ст. до н. е.) зразкам такої зброї. Тобто, поховання з В. Білозерки, скоріш за все, більш пізні, ніж III ст. до н. е.

До I ст. до н. е. віднесено свого часу³³ поховання біля с. Львового — через знахідку там зарубинської миски. Кінцем II—I ст. до н. е. продатували поховання біля сіл Соколове та Ставки В. І. Костенко³⁴ й К. Ф. Смирнов³⁵. Дещо складніше визначити час поховання біля

²⁷ Мошкова М. Г. Памятники прохоровской культуры // САИ.— 1963.— Вып. Д1—10.— С. 20.

²⁸ Там же.— С. 22.

²⁹ Скрипкин А. С. О конечной дате раннесарматской культуры в Нижнем Поволжье // Вопросы археологии юга Восточной Европы.— Элиста, 1990.— С. 105—117; Полин С. В. Хронология раннесарматской прохоровской культуры // Актуальные проблемы историко-археологических исследований.— К., 1987.— С. 56.

³⁰ Глебов В. П. Сарматские погребения с северной ориентировкой III—I вв. до н. э. на Нижнем Дону // Проблемы охраны и исследования памятников археологии в Донбассе.— Донецк, 1989.— С. 155—156.

³¹ Савовский И. П. Раннесарматское погребение в Запорожской обл. // СА.— 1977.— № 3.— С. 283.

³² Смирнов К. Ф. Сарматы...— С. 101.

³³ Симоненко А. В. Новые сарматские погребения Нижнего Поднепровья // Скифы и сарматы.— К., 1977.— С. 226.

³⁴ Костенко В. И. Сарматы в междуречье...— С. 126.

³⁵ Смирнов К. Ф. Указ. соч.— С. 84.

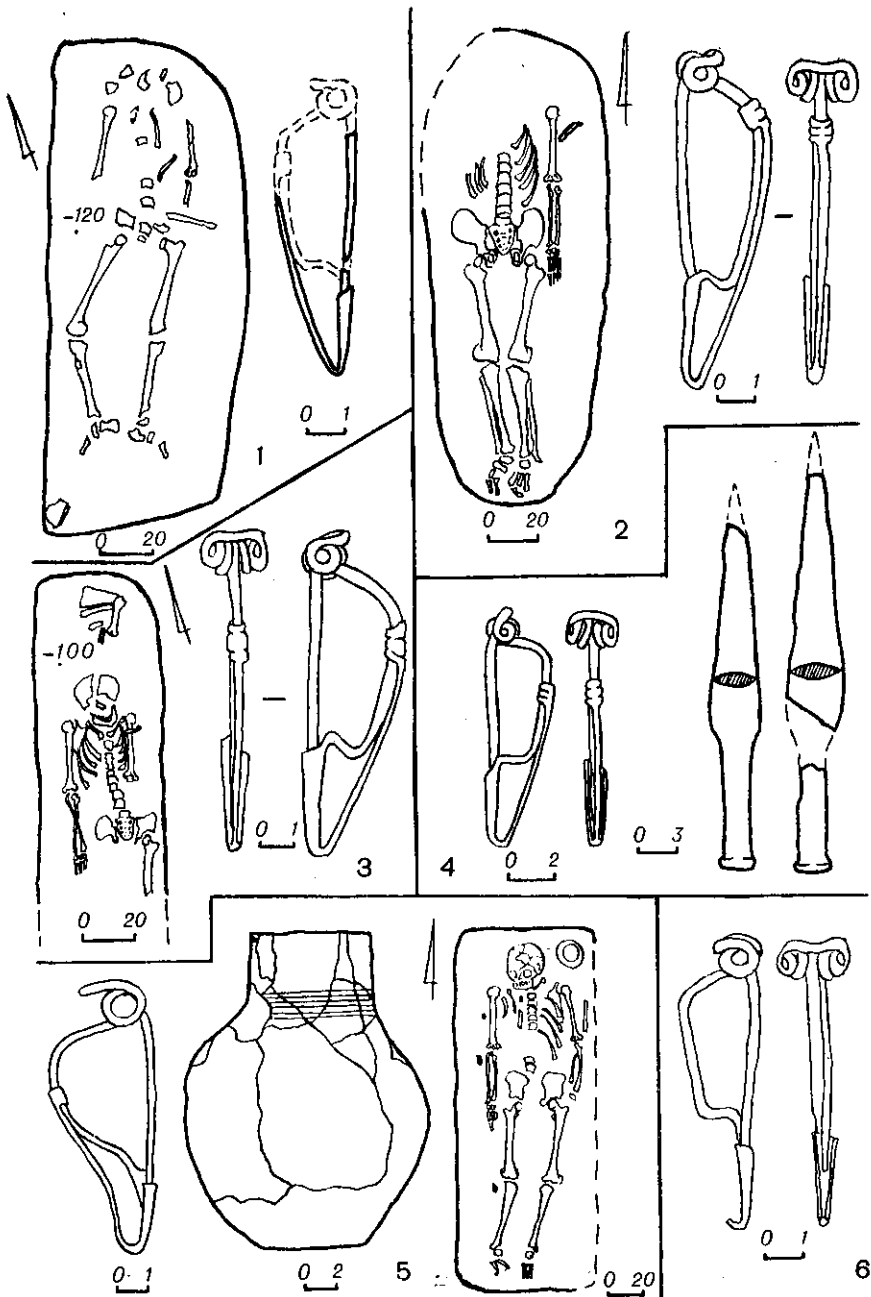

Рис. 1. Комплекси II—I ст. до н. е. 1—Каїри, к. 1, п. 23; 2—Володимирівка, к. 1, п. 8; 3—Василівка, к. 1, п. 4; 4—Садове, к. 2, п. 1; 5—Каланчак, п. 10; 6—Фібула з Брильовки, к. 16, п. 1.

Олександрівська. Знайдена там зброя (вістря списів та стріли) не мають точної дати. Крім них, у могилі знайдено кістяну проколку з косим отвором. На думку К. Ф. Смирнова, подібні речі знаходять тільки в могилах прохорівської культури з рубежу IV—III по II ст до н. е.³⁶ Нижня дата, однак, дещо розширена дослідником. В усякому разі, ті проколки, що їх залучає як аналогії К. Ф. Смирнов, не старіше II ст. до н. е. Найближча до олександрівських проколка з поховання 7 кургану 35 1 Бережновського могильника знайдена в комплексі з прохорівським мечем, бронзовою 8-подібною пряжкою, гончарним сі-

³⁶ Там же.— С. 89.

рогліняним глеком та залізними черешковими вістрями стріл³⁷. Остання обставина вказує на дату, не ранішу II ст. до н. е. Подібні ж проколки³⁸, хоча їх М. Г. Мошкова і залучила до зводу пам'яток прохорівської культури³⁹, відносяться, скоріш за все, до самого її кінця, тобто до I ст. до н. е., позаяк знайдені разом з мечами з кільцевим навершям, черешковими вістрями стріл, глеком з горизонтальною ручкою та іншими речами, характерними для середньосарматського часу. Всі ці обставини примушують припустити II або навіть I ст. до н. е. як дату поховання біля Олександрівська.

Ще одне з поховань цієї групи (Балки, к. 26, п. 1) свого часу було помилково визначено як скифське⁴⁰. Воно супроводжувалось вістрями списа, типово сарматським ножом та верхньою частиною гончарного античного глека. На жаль, повну аналогію йому встановити не вдалося. Але за всіма ознаками (бурувато-червоний лак, сильно профільовані вінця, трикутні виступи з обох боків верхньої частини ручки, наліпи на плічках, пропорції горла та корпусу) це типовий зразок пізньоеліністичного посуду⁴¹.

Більшість розглядуваних поховань (Каланчак, к. 10; Громівка, к. 2, п. 2; Володимирівка, к. 1, п. 8; Садове, к. 2, п. 1; Чорноморське, к. 1, п. 5; Брильовка, к. 16, п. 1; Привольне, к. 1, п. 1; Василівка, к. 1, п. 4; Каїри, к. 1, п. 23; Заможне, к. 13, п. 1; Бабине) супроводжувалися добре відомими бронзовими фібулами середньолатенської схеми типу В за Й. Костшевським, що, за сучасною хронологією, датуються другою половиною II—I ст. до н. е.⁴² На жаль, решта речей з цих поховань (кераміка, намисто, прикраси) мають ще більш широку дату, тому основним хронологічним показником залишаються фібули (рис. 1; 3, 2, 3). До цього ж часу належить поховання біля с. Преображенки (рис. 2, 2). Гончарний глек, знайдений в цій могилі разом з кинджалом прохорівського типу (про широку дату такої зброї вже йшлося вище), належить до типу, досить відомого в античних пам'ятках та сарматських похованнях кінця II—I ст. до н. е.⁴³

До I ст. до н. е. можуть бути віднесені поховання біля Виноградного та Сергіївки. У першому (рис. 2, 1) цю дату визначає взаємозстрічання меча прохорівського типу з залізними втульчастими та черешковими вістрями стріл, червоноглиняним античним глеком і чорнолощеною мискою. Практично тотожні глеки відомі в деяких могилах I ст. до н. е. некрополя Золоте⁴⁴. Більш ранню дату заперечують черешкові вістря стріл, в той час як втульчасті, що їх звикли вважати архаїчною ознакою, відомі аж до I ст. н. е.⁴⁵ В сергіївському похованні меч прохорівського типу й вістря списа супроводжувались вельми цікавою посудиною (рис. 3, 1) — ліпним чорнолощеним горщиком з трохи відігнутими вінцями, округло-біконічним корпусом, на плоскому дні. Не маючи аналогій в сарматському посуді, він дуже близький деяким формам I ст. до н. е. із зарубинецького Пирогівського могильника⁴⁶. Цікаво, що в трьох похованнях даної групи знайдено ке-

³⁷ Синицын И. В. Археологические исследования Заволжского отряда // МИА.— 1959.— № 60.— С. 96.

³⁸ Там же.— С. 100, 117, 150, 199—202.

³⁹ Мошкова М. Г. Памятники...— Табл. 23, 5, 20, 27.

⁴⁰ Тереножкин А. И., Ильинская В. А., Мозолевский Б. Н. Скифский курганный могильник Гайманово Поле (раскопки 1968 г.) // Скифы и сарматы.— К., 1977.— С. 179.

⁴¹ Висловлюю ширю подяку В. В. Крапівині за консультацію.

⁴² Михлин Б. Ю. Фібулы Беляуского могильника // СА.— 1980.— № 3.— С. 197.

⁴³ Марченко И. И. Впускные сарматские погребения Правобережья Кубани: Калининская курганная группа // Археолого-этнографические исследования Северного Кавказа.— Краснодар, 1984.— С. 42, 55.

⁴⁴ Корпусова В. Н. Некрополь Золотое.— К., 1983.— С. 104.

⁴⁵ Симоненко А. В. Военное дело населения степного Причерноморья в III в. до н. е.— III в. н. э.: Дисс... канд. ист. наук.— К., 1986.— С. 73, 80.

⁴⁶ Максимов Е. В. Зарубинецкая культура на территории УССР.— К., 1982.— С. 65, табл. 14, 20.

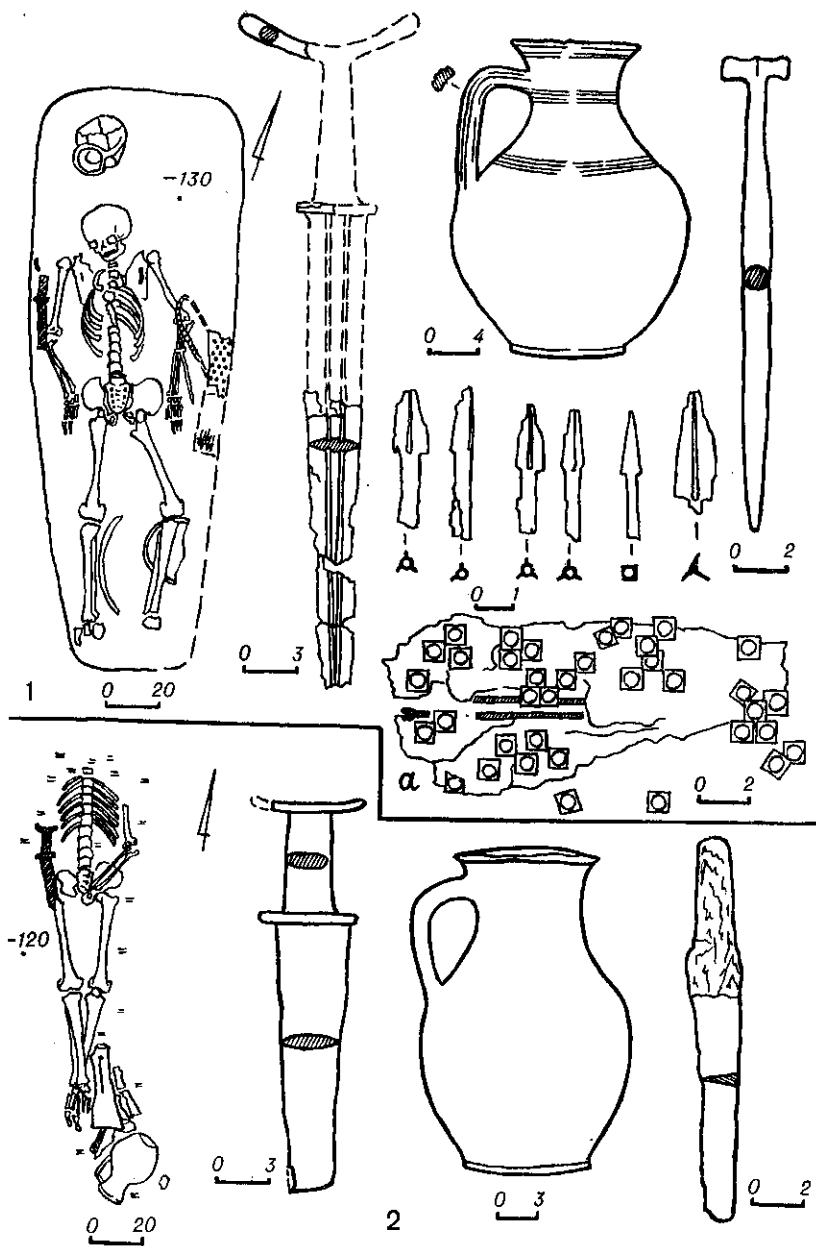

Рис. 2. Комплекси II—I ст. до н. е. 1 — Виноградне, к. 31, п. 1; 2 — Преображенка.

раміку зарубинецького вигляду, що підтверджує думку про контакти сарматів півдня України із «зарубинцями» в I ст. до н. е.⁴⁷

Таким чином, хронологічні рамки розглядуваної групи визначаються як друга половина або кінець II—I ст. до н. е.— саме той час, до якого відносяться повідомлення античних авторів про роксолан як мешканців причорноморських степів: Мені здається, що найбільш ранні поховання групи можуть бути співставлені з роксоланами Тасія, які воювали в союзі із скіфами Палака проти Херсонеса та понтійського полководця Діофанта. Якщо так, то гіпотетична поки що локалізація їх «десь у присиваських степах» (К. Ф. Смирнов) знаходить ґрунт не тільки у переносному, а і в прямому значенні.

⁴⁷ Симоненко А. В. Сарматы в Среднем Поднепровье // Древности Среднего Поднепровья.— К., 1982.— С. 68.

Ще раз звернемо увагу на спорідненість розглядуваної групи з пам'ятками цього ж часу, що їх виділив В. П. Глебов у пониззі Дону. Вони тотожні і за деталями поховального звичаю (перш за все незвичайна для даного часу північна орієнтація), і за складом інвентаря, і за датою. Безперечно, це пам'ятки, залишені одноетнічним, спорідненим населенням. Я не певен, що нижньою датою донських пам'яток є III ст. до н. е. (за В. П. Глебовим) — виділити речі саме цього століття в сарматських пам'ятках поки що не вдається, і ця дата звичайно пропонується як нижня для прохорівської культури в цілому.

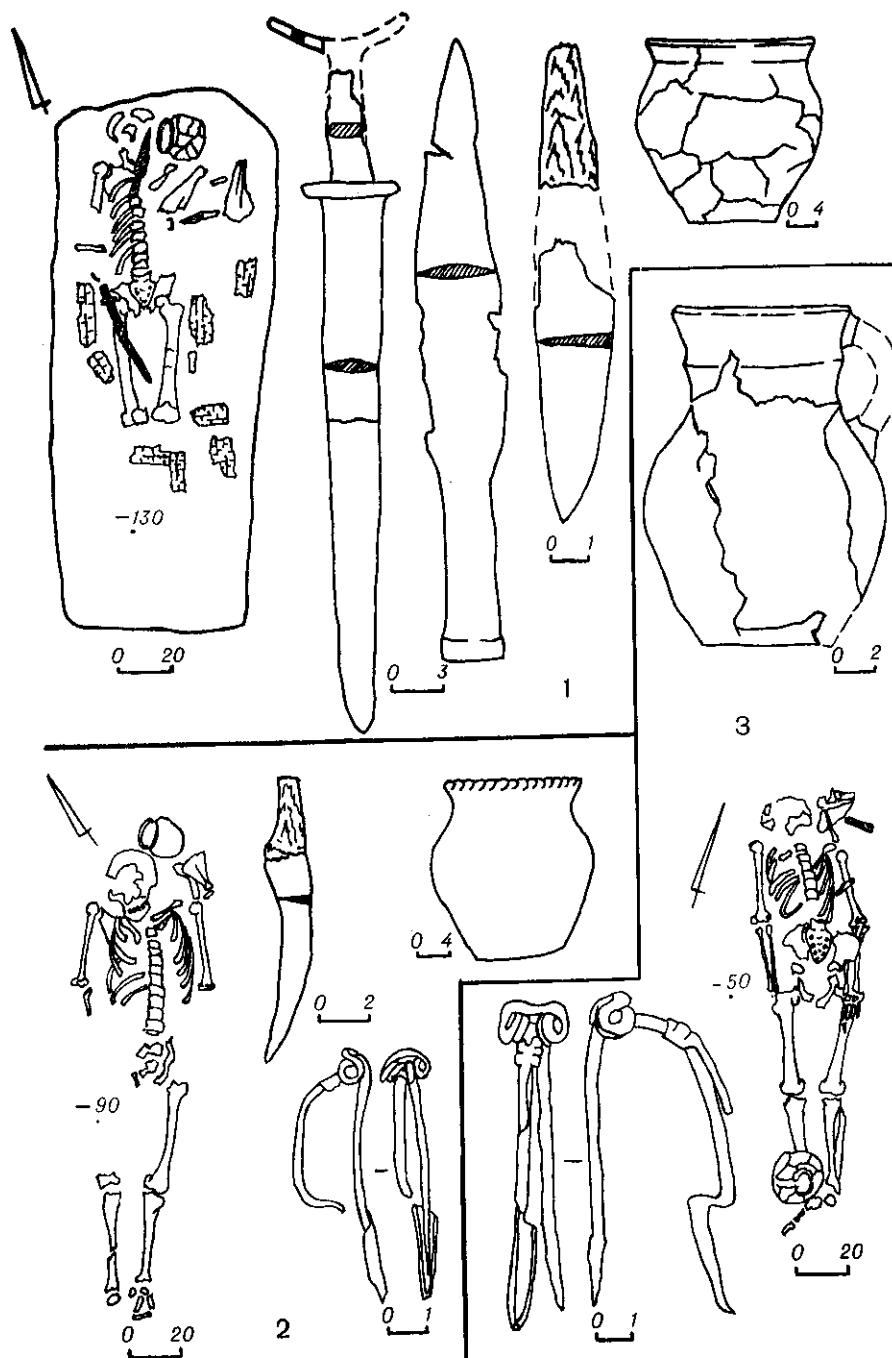

Рис. 3. Комплекси II—I ст. до н. е. 2 — Чорноморське, к. 1, п. 5; 3 — Заможнє, к. 13, п. 1; 1 — Сергіївка, к. 4, п. 17.

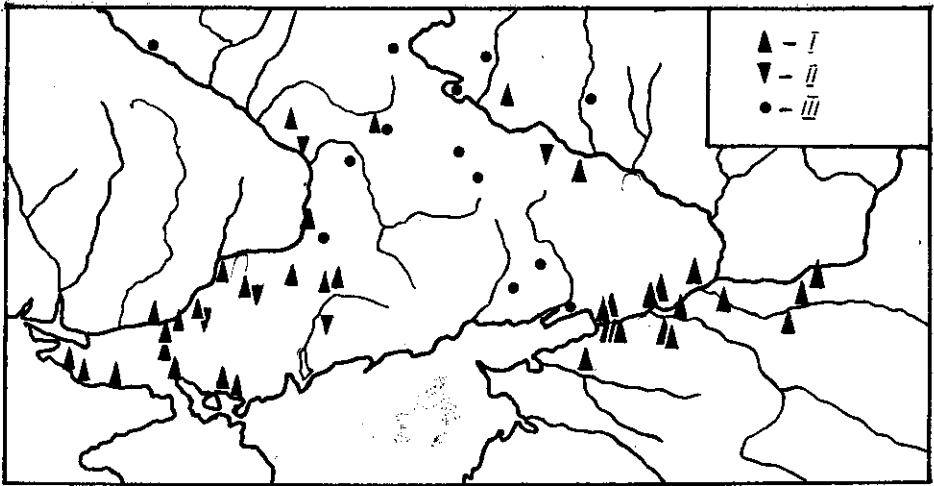

Рис. 4. Поховання II—I ст. до н. е. в Північному Причорномор'ї I — з північною орієнтацією; II — з південною орієнтацією; III — орієнтація невідома.

Але в належності донських пам'яток II—I ст. до н. е., тобто в синхронності їх причорноморським, сумніву бути не може. Чи вказує донська група північноорієнтованих поховань на вихідну територію просування роксолан у причорноморський степ? Упевненості нема, доки не доведено більшу давність донських поховань відносно причорноморських*. Зараз же можна говорити про розширення території і роксолан аж до Лівобережжя Нижнього Дону (рис. 4) — адже історичні джерела нічого про це не повідомляють, обмежуючи її степами «між Танаїсом і Борисфеном».

З античних джерел нам відоме ще одне племінне об'єднання, що мешкало в степах Північного Причорномор'я одночасно з роксоланами — язиги. Спроби виділити їхні археологічні пам'ятки було зроблено⁴⁸. Я далекий від наміру робити це тут, але чи не можуть пов'язуватися з ними могили II—I ст. до н. е. з південною орієнтацією? До цієї думки підштовхує спостереження А. Вадаї про перевагу південної орієнтації в (щоправда, трохи пізніших) пам'ятках Панонії, де язиги впевнено локалізуються античними авторами. Проте це лише припущення, один з напрямків пошуку, який потребує серйозних розробок.

А. В. Симоненко

РОКСОЛАНЫ (ПОИСК АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ СООТВЕТСТВИЙ)

Локализация роксолан — одного из первых сарматских племен, появившихся в Северном Причерноморье, и определение их археологических памятников — предмет давней дискуссии. Выделяется попытка Д. А. Мачинского на основе анализа текста Страбона обосновать несарматскую этническую принадлежность роксолан, что представляется неправомерным.

В статье рассматривается своеобразная группа раннесарматских (II—I вв. до н. э.) памятников, расположенных в степной части Левобережья Днепра. Основным

* Коли стаття вже була підготовлена до друку, мені вдалося ближче познайомитися з матеріалами В. П. Глебова. Як і передбачалось, серед них немає жодного комплексу, що може бути твердо датований III ст. до н. е. А ті, що піддаються вузькому датуванню, створюють враження дещо молодших за причорноморські. Зокрема, майже всі знайдені в донській північноорієнтованій групі фібули — «неапольського» варіанту, тобто I ст. до н. е.

⁴⁸ Шукін М. Б. Сарматы на землях к западу от Днепра...— С. 73 и сл.; Максименко В. Е. О савроматской этнической принадлежности язаматов и языгов // Античная цивилизация и варварский мир в Подонье-Приазовье.— Новочеркасск, 1987.— С. 38, 39.

отличием их от массы синхронных южноориентированных сарматских памятников Дона, Поволжья и Приуралья является северная ориентация. Как устойчивое явление, она, помимо исследуемой группы, встречается в ряде погребений II—I вв. до н. э. на Нижнем Дону. Последние близки северопричерноморским и по остальным деталям обряда, а также по составу инвентаря. Без сомнения, обе группы памятников оставлены однокультурным и одноэтническим населением. Хронологически они совпадают со сведениями письменных источников о роксоланах, которые локализируются Страбоном и другими авторами в степях «между Танаисом и Борисфеном», т. е. на исследуемой территории.

A. V. Simonenko

ROKSOLANS (A SEARCH FOR ARCHAEOLOGICAL CONFORMITIES)

Localization of Roksolans, one of the first Sarmatian tribes, appeared at the North Black Sea area and attribution of their archaeological relics are a subject of long-standing discussion. An attempt of D. A. Machinsky to substantiate the non-Sarmatian ethnic attribution of Roksolans on the basis of analysis of the Strabon text is noticeable but erroneous.

An original group of the Early Sarmatian (the 2nd—1st cent. B. C.) graves arranged in the steppe part of the Left Bank Dnieper Area is considered in the paper. Their basic distinction from the mass of the synchronous south-oriented Sarmatian graves of the Don, Volga area and Ural areas is their Northern orientation. Besides the group under study, that orientation as a stable phenomenon was observed in some burials of the 2nd-1st cent. B. C. in the Lower Don. The latter are similar to the North-Black Sea ones both as to the rest of ceremony details and the stock set. No doubt, both groups of relics belonged to population of the same culture and the same ethnos. They coincide chronologically with data of written sources about Roksolans whom Strabon and other authors localized in the steppes «between Thanais and Borysthenes», i. e. in the territory under study.

Одержано 16.02.89

МІЖПОЛІСНІ ВІДНОСИНИ В ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І В КІНЦІ V — ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ IV СТ. ДО Н. Е. ХЕРСОНЕС, БОСПОР ТА ОЛЬВІЯ

М. І. Золотарьов

В статті розглядаються проблеми зародження на рубежі V—IV ст. до н. е. контактів між трьома найбільшими античними державами Північного Понту та формування в першій половині IV ст. до н. е. їх економіко-географічних зон.

Заключний етап Великої грецької колонізації було ознаменовано заснуванням в останній чверті V ст. до н. е. грецької колонії — Херсонеса в Тавриці¹. Заснуванням колонії гераклеотів завершилась колонізація елінами північних берегів Понту і на історичну арену північнопричорноморського регіону активно вступають три елінські державні утворення — Ольвія, Боспор та Херсонес. З цього моменту історичний розвиток Північного Причорномор'я на довгий час визначається рівнем розвитку цих трьох найбільших держав. Хід історичного процесу в при-

¹ Schneiderwirth H. Heraclea am Pontus.— Neligenstadt, 1982.— S. 15; Тюменев А. И. Херсонесские этюды. I—II // ВДИ.— 1938.— № 2/3.— С. 245—248.